

साठोत्तरी काळातील स्त्रियांचे कथालेखन

प्रा. उन्नती संजय चौधरी

धनाजी नाना महाविद्यालय, फैजपूर, गोषवारा

Abstract:

साठोत्तरी कालखंड हा लोकशाही मूल्यांच्या अनुषंगाने सामाजिक पुनर्रचनेचा काळ आहे. भारतीय समाजव्यवस्थेतील सर्व प्रकारची विषमता दूर करण्यासाठी भारतातील जातीधर्म, तळागाळातील शोषित, पिडीत जनसमूह आणि स्त्रिया यांना शिक्षण हा मूलभूत हक्क देण्यात आला. हे सर्व घटक शिक्षण व ज्ञानामुळे लिहूबोल् लागले. त्यांचे अनुभव साहित्यातून मांडत गेले आणि मराठी साहित्याच्या क्षेत्रात नवे साहित्यप्रवाह निर्माण होत गेले. दलित, ग्रामीण, आदिवासी, मुस्लिम आणि ख्रिश्चन या साहित्यप्रवाहामध्ये स्त्रीवादी साहित्यानेही त्याच्या वेगळेपणाचा ठसा उमटविला. प्रस्तुत कालखंडात अनेक लेखिकांनी स्त्रीजाणिवांचा धीटपणे आविष्कार केला. अशा लेखिकांच्या कथांचा परिचय या ठिकाणी करून देण्यात आला आहे.

Keyword: स्त्रियांचे कथालेखन, साठोत्तरी काळ, कथालेखन, स्त्रिया

• स्त्रीजीवनातील स्थित्यंतरे

प्राचीन काळापासून श्रम विभागणीच्या नावाखाली स्त्रीला घराबाहेर पडू दिले जात नव्हते. तिच्यावर अनेक बंधने लादून तिच्या कर्तृत्वाच्या दिशा बंद करून ठेवल्या जात होत्या. कारण "गृह्यसूत्रे, धर्मसूत्र, मनुस्मृति आणि याज्ञवल्क्यस्मृती यांसारख्या धर्मशास्त्रांची रचना होऊन धर्मशास्त्रकारांनी स्त्रीविषयक कायद्याची चौकट आखून दिली होती. तिचा वेद अध्ययनाचा अधिकार काढून तिला अधम ठरविले होते. "१ त्याचे विपरीत परिणाम स्त्रीजीवनावर झालेले होते, परंतु ब्रिटिश राजवटीत भारतीय स्त्रीजीवनात परिवर्तन घडून यायला सुरुवात झालेली होती. जुन्या अनिष्ट रूढींना टाकून देऊन स्त्रियांना पुरुषाइतकेच समान स्थान मिळत गेले. स्त्रीच्या नैसर्गिक शक्तीला ऊर्जितावस्था निर्माण करून तिला प्रेरणा व प्रोत्साहन देण्याचे काम लोकशाही कायद्याच्या रूपाने केले गेले. स्वातंत्र्य, न्याय आणि समान अधिकार या मूल्यांनी तिच्या जीवनाला नवे परिमाण लाभले. सर्वच क्षेत्रात त्यांनी भरारी घेतली. साठोत्तरी कालखंडातील स्त्रियांचे कथालेखन हेही एक त्याचे उत्तम उदाहरण आहे.

• साठोत्तरी काळातील स्त्रियांचे कथालेखन

१९७५ ते १९८५ हे दशक स्रीदशक जाहीर झाले होते. आंतरराष्ट्रीय पातळीवर स्त्रीस्वातंत्र्याचा जाहीरनामा केवळ प्रसिद्धच झाला नाही, तर स्त्रीच्या स्वातंत्र्य व समानतेबाबत समाजप्रबोधन केले गेले. स्त्रियांच्या हक्कासाठी स्त्रीमुक्ती चळवळी अधिक सक्रिय झाल्या. त्यांनी आंदोलने केलीत. परिणामी भारतीय साहित्याच्या क्षेत्रात स्त्रीवादी साहित्यप्रवाह सशक्तपणे खळाळत राहिला. प्रस्तुत कालखंडातील मराठी लेखिकांनीही स्त्रीजीवनातील अनेक विषयांची स्त्रीवादी दृष्टिकोनातून कथानिर्मिती केलेली आहे. काही लेखिकांची नोंद पुढीलप्रमाणे घेतलेली आहे.

• सानिया

सानिया यांचे १९७८ ते १९९७ या कालखंडात 'खिडक्या' 'शोध', 'भूमिका', 'वलय' 'परिमाण' आणि 'प्रयाण' हे कथासंग्रह प्रसिद्ध झालेले आहेत. मध्यमवर्गीय कुटुंबातील स्त्रियांचे भावविश्व रेखाटताना त्यांनी आपल्या कथांमधून स्वतंत्र विचारांच्या, करिअर करणाऱ्या, आत्मविश्वास बाळगणाऱ्या, नायिका रेखांकित केलेले आहेत. नोकरी, स्वावलंबन, नावलौकिक, या गोष्टी प्राप्त करून स्वतःचे अस्तित्व निर्माण करू पाहणाऱ्या या नायिकांना मात्र सहज काही पुढे जाता येत नाही. त्यांना बऱ्याच समस्या भेडसावतात, पण तरीही त्या अनेक अडचणींना सामोरे जाऊन आपल्या ध्येयापर्यंत पोहोचण्याचा प्रयत्न करतात." काही स्त्रिया घर संसार मूल, नवरा यामध्येच गुंतलेल्या असतात. त्यांना जाणीव होते की, आपले जीवन तेवढ्याच करीता आहे का? त्यापेक्षा आपण काही वेगळे करू शकतो. आपण फक्त गृहिणी म्हणून स्वतःला मर्यादित ठेवले, त्यापेक्षा आपण समाजामध्ये आपला स्वतःचा दर्जा प्रस्थापित केला असता तर बरे झाले असते. ही जाणीव उशिरा झाल्यावर त्या स्वतःचे करिअर करण्याचा प्रयत्न करतात."२ अशी समीक्षा शिल्पा देवराज म्हात्रे यांनी केलेली आहे.

एक गृहिणी म्हणून स्वतःला कमीपणाची जाणीव होऊन पश्चाताप करणाऱ्या स्त्रियांचे भावविश्व सानिया यांनी जसे साकार केले तसेच त्यांनी पतीपेक्षा चांगल्या नोकरीवर असलेल्या स्त्रियासुद्धा रेखांकित केलेल्या आहेत. त्यावेळी मात्र पुरुषी अहंकारामुळे पत्नीचे श्रेष्ठत्व पतीला सहन होत नाही, म्हणून त्या दोघांमधील संघर्षावरही सानियांनी प्रकाश टाकलेला आहे.

विधवा, वृद्ध स्त्रिया, सासू सुना, परित्यक्ता स्त्रिया, अशा वेगवेगळ्या वयाच्या व नात्याच्या स्त्रियांचे दर्शन सानिया यांच्या कथांमधून घडते. स्त्रियांनी घर कामाच्या पलीकडे आपले विश्व निर्माण करून पुरुषांच्या समान पातळीवर यावे, अशी एक भूमिका त्यांच्या कथालेखनामागे दिसते. उदा : 'परिमाण' या कथासंग्रहातील 'चित्र' या कथेतील शशी नावाची कर्तृत्ववान व्यावसायिक स्त्री सानियांनी साकार केलेली

आहे. ती यशाचे शिखर गाठत असताना तिचा नवरा दुसऱ्या स्त्रीच्या आहारी जातो,त्याबद्दल ती काहीच बोलत नाही व आक्षेपही कधी घेत नाही. एकदम शांत राहते आणि आपले करिअर सांभाळते.

- **मेघना पेठे** - 'हंस अकेला' आणि 'आंधळ्याच्या गाई' हे त्यांचे

कथासंग्रह प्रसिद्ध झालेले आहेत.स्त्रियांनी परंपरागत,एकसाची जीवन जगण्यापेक्षा पुरुषासमान आपले कर्तृत्व सिद्ध करायला हवे, असा संदेश कथालेखनामधून लेखिका देतात. महानगरीतील विभक्त कुटुंबातील व्यक्तींच्या मनामध्ये निर्माण होणारी जाणीव त्यांनी प्रकट केलेली आहे. शरीरसुखाची आस असलेल्या स्त्री-पुरुषांना एकमेकांबद्दलचे वाटणारे आकर्षण हे नैसर्गिक असल्याची जाणिव पेठे यांनी करून दिलेली आहे. त्याकडे लेखिका ती एक सहज प्रवृत्ती म्हणून पाहतात. 'कोल्ह्याचं लग्न' या कथेतील मंजुळाबाईचा नवरा अपंग असल्याने वासना शमवण्याची संधी मिळणार नसल्याची जाणिव त्यांना होते, तेव्हा तिची मुलगी व जावई यांचे सुख पाहून मुलीबद्दल तिला असूया वाटते.ती आशुतोष बॅनर्जीकडे धुणीभांड्यांचे काम करते.त्याच्यापासून शरीरसुखाचा आनंद घेते. आशुतोषच्या स्पर्शात तीला पुरुष वासनांचा अनुभव घेता येतो. " असे असले तरी त्यांची कथा लैंगिकतेकडे न झुकता ती शरीराची सहज प्रवृत्ती या दृष्टीने चित्रित होते."३,असे मत प्रगती शहाजीराव पाटील यांनी मांडले आहे.

मेघना पेठे यांनी स्वतःच्या मतानुसार आयुष्य जगणाऱ्या प्रौढ कुमारिकांना दुकटेपणाची आस लागून असते,परिस्थितीने हतबल झालेला तरुण वाममार्गाला लागतो. कुटुंब व समाजात स्त्रीला दुय्यम स्थान मिळते.शिक्षण घेऊन नोकरी करून परंपरागत,चाकोरीबद्ध जीवनातून मुक्त होण्यासाठी स्त्रिया धडपडतात, अशा अनेक व्यक्तित्वांचे दर्शन त्यांनी घडवलेले आहे.

- **गौरी देशपांडे** : यांच्या कथा नियतकालिकांमध्ये प्रसिद्ध

झाल्यानंतर 'आहे हे असं आहे' हा १९८६ चा कथासंग्रह प्रसिद्ध झाला त्यातील एकूण चोवीस कथांमधून त्यांनी काही विनोदी तर काही गंभीर विषयांचे मांडणी केलेली आहे. त्यांच्या बहुतेक कथा या स्त्री जीवनावर प्रकाश टाकणाऱ्या आहेत. परदेशातील स्त्री-पुरुष यांच्यातील परस्पर संबंधांचे आकर्षण असलेले पुरुष लग्न करण्यापेक्षा स्त्री पुरुष संबंधांचा पुरस्कार करतात, तेव्हा त्यांच्या कथेतील नायिकांना त्याचा राग येतो अशी मांडणी 'राईट ऑन सिस्टर' या कथेत केलेली आहे. त्यातील स्त्रीला तीन मुली आहेत ती मुलींना शिकवायचं ठरवते, परंतु प्रतिगामी कर्मठ विचारांचे पुरुष स्त्रियांनी शिकू नये, नोकरी करू नये,नवऱ्यावरच अवलंबून राहावे व घर सांभाळावे अशा विचारांचे आहेत. असा आशय लेखिकेचे व्यक्त केलेला आहे. लग्न व कुटुंबामुळे स्त्रीचा कोंडमरा होत असेल तर स्त्री पुरुषांनी लग्न करून एकमेकांच्या बंधनात न राहता परदेशातील स्त्री-पुरुषांप्रमाणे एकत्र राहावे असे 'ओहोटी' या कथेतील नायक नायिकांना वाटते,परंतु या कथेतील राम नावाचा

नायक एकीकडे 'लिव्ह अँड रिलेशनशिप'मध्ये राहतो व दुसरीकडे तो चोरून एका स्त्रीशी लग्नही करतो तेव्हा तिचा स्व दुखावला जातो व ती अस्वस्थ होते, असा स्त्रीपुरुषातील नात्यांचा स्त्री मनावर झालेला परिणाम लेखिका दर्शवितात.

'कावळा चिमणीची गोष्ट' या कथेतील कावळा व कावळी चिमणा व चिमणी यांच्या प्रतिमांतून स्त्री-पुरुष संबंधांवर प्रकाश टाकलेला आहे. त्यातून स्त्रीच्या व्यक्ती स्वातंत्र्याचा आशय प्रकट केलेला 'मायलेकी' या कथेतील पुरुषप्रधान कुटुंबातील आई व मुलीच्या नातेसंबंधांचे दर्शन लेखिकेने घडविलेले आहे. त्यांच्या कथांच्या संदर्भात पूजा सावजी यांनी लिहिलेले आहे की, " पुरुष निरपेक्ष आयुष्य जगण्याच्या स्त्रियांबाबत गौरी स्त्रीवादी विचार मांडताना वा सुचवताना दिसतात, परंतु कोणत्याही विचारसरणीच्या आहारी जाऊन त्या कथानिर्मिती करित नाहीत. त्या मुक्तमनाने स्त्रीमनाचा शोध घेतात व स्त्रीकेंद्री कथांमधून तो व्यक्त करतात स्त्रीवादात स्त्रीला आपले आयुष्य विवाह बंधनामुळे स्वायत्तपणे जगता येत नसेल, तिचे स्वातंत्र्य नाकारले जात असेल, तर तिने पुरुष निरपेक्ष जीवन जगावे असे म्हटले जाते"४

- **अंबिका सरकार** यांचे 'चाहूल', 'प्रतीक्षा' आणि 'प्रचिती' हे

कथासंग्रह प्रसिद्ध झालेले आहेत. त्यांच्या कथांमध्ये प्रामुख्याने स्त्रियांचे विश्व साकार करताना त्यांनी लिंगविशिष्टतेची जाणीव प्रकट केलेली आहे. त्यासाठी विविध वयाच्या स्त्रियांची दुःखे त्यांनी मांडलेली आहेत. विशेषतः "अंबिका सरकार यांच्या कथेत स्त्री महत्त्वाची आहे. त्यामुळे स्त्रीचे जीवनानुभव आणि स्त्रीच्या जीवनातील नाट्य हा त्यांच्या कथांचा मुख्य विषय आहे. अनेकदा स्त्रियांच्या या जीवननाट्याचे स्वरूप करुण, भीषण असते. त्यामुळे मनाने कोसळलेल्या स्त्रिया त्यांच्या कथेत प्रामुख्याने दिसतात."५ असे सविता वडावकर यांनी मूल्यमापन केलेले आहे.

अंबिका सरकार यांच्या 'बीज', 'चुलीतली लाकडं', 'वंचना' या कथांमधून व्यक्तीमनातील द्वंद्व रेखांकित करताना त्यांनी औचित्यपूर्ण घटनांची मांडणी केलेली आहे. स्त्रीजीवनातील व्यथा, वेदना हे तिच्या वाट्याला वैवाहिक बंधनातून येतात. स्त्री नातेसंबंधात अडकून जाताना अपरिहार्यपणे तिला परिस्थितीस शरण जावे लागते. माणसामाणसातील प्रेम, आपुलकी व जिव्हाळा त्यांच्या संबंधातून परस्परांस अनुभवास येत नाही. याकडे लेखिका वाचकांचे लक्ष वेधून घेतात.

- **आशा बगे** : यांचे 'मारवा', 'अत्तर', 'पूजा', 'मांडव', 'चंदन', 'अनंत',

'दर्पण', 'ऋतू वेगळे' आणि 'निसटलेले' हे कथासंग्रह प्रसिद्ध झालेले आहेत. त्यांनी आपल्या जीवनानुभवातील घटना, प्रसंग आणि सभोवतीची माणसे यांना कथाबद्ध केलेले आहेत. कथाविषयाची विविधता राखून मानवी नातेसंबंधांचे आशय लेखिका त्यामधून प्रकट करतात. त्यांच्या कथेची चिकित्सा करताना सविता वडावकर

लिहितात की, " एकीकडे परंपरेने चालत आलेल्या संस्कारांचा व्यक्ती मनावर असलेला पगडा आणि दुसरीकडे बदलत जाणारी संस्कृती व मानवी मनातील लोप पावणाऱ्या श्रद्धा यामुळे निर्माण होणारी गुंतागुंत, परिणामी माणसाच्या वाट्याला येणारी अगतिकता आणि नैराश्य याचे चित्रण आशा बगे यांच्या 'पूजा', 'नवस', 'श्राद्ध', 'नैवेद्य', 'ढग' या कथांमधून केलेले आढळते."६

आशा बगे यांच्या कथांचे केवळ शीर्षक जरी पाहिले तरी रूढी, परंपरा, लोकमानस, लोकश्रद्धा, यांची जाणीव त्यातून होते. जुन्या नव्या पिढ्यांमधील संघर्ष त्यांच्या कथेतून अधोरेखित होताना दिसतो. धार्मिक विधी व कृत्यांच्या बाबतीत जुनी पिढी जेवढी श्रद्धेने पाहते तेवढी नवी पिढी श्रद्धेने न पाहता केवळ औपचारिक कर्तव्यपूर्ती म्हणून पाहते. तसेच व्यक्तीच्या ठिकाणी असलेल्या गुणदोषांमुळे काही काळ माणसांच्या नातेसंबंधात ताणतणाव निर्माण होतातही, पण त्यांना लेखिका जीव घेण्याइतपत अधोरेखित करित नाहीत. कारण त्यांना माणूस महत्त्वाचा वाटतो, म्हणून त्या आपल्या कथा माणूसकेंद्री ठेवून त्यांच्या स्वभावासह त्याला प्रकट करतात. मात्र रक्ताची नाती असली तरी गरज संपली की माणसे बदलतात व आपला हेतू साध्य करून दुरावतात, अशी मांडणी 'शपथ' या कथेत केलेली आहे. या कथेतील सुपर्णा वडिलांनंतर भावांना आधार देते, परंतु ते मोठे झाल्यानंतर तिच्या कृतज्ञतेची जाणीव न ठेवता केवळ पैशांचे व्यवहार सांभाळणे त्यांना महत्त्वाचे वाटते. प्रेमाची नाती ते सांभाळत नाहीत, म्हणून सुपर्णाला आपलीच माणसे परकी वाटू लागतात. या उलट 'कोन ठगवा' या कथेत रक्ताच्या नात्यापेक्षा मानलेल्या नात्यांमधील आपुलकी आणि माणुसकी खरी असल्याचे लेखिका चित्रण करतात. 'चंदन' व 'स्वामी' या कथांमधून वडील आणि मुलगा या नात्यांमधील ताणतणाव प्रकट केलेले आहेत. याचबरोबर पती-पत्नी यांच्यातील प्रेमपूर्वक संबंध त्यांच्या नात्यातील विश्वासहर्ता व्यक्तिचित्रणाच्या मनोदर्शनातून अधोरेखित केलेली आहे. तर पती-पत्नीच्या नातेसंबंधांची दुसरी एक बाजू म्हणजे त्यांच्यातील ताणतणाव, त्यांच्या मनाची होणारी घुसमट व अगतिकता प्रकट केलेली आहे. मात्र त्यांच्या कथांतील विवाहित स्त्रिया कणखर वृत्तीच्या असून परिस्थितीला शरण जात नाहीत. त्या प्रतिकूल परिस्थितीतही टिकून राहून मार्ग काढतात. एकूणच लेखिका स्त्रीपुरुष जीवनाच्या आंतरिक भावविश्वाचे अनुभव कथेच्या माध्यमातून प्रकट करताना जीवनाच्या अनेक तऱ्हा विविध कांगोरे शब्दबद्ध करत जातात.

• **अरुणा सबाने** : यांनी 'अनुबंध' या संग्रहात विवाहाशिवाय एकत्र

राहणाऱ्यातरुण व तरुणीला समाजाचा होणारा त्रास आणि सामाजिक बदल म्हणून त्या दोघांच्या 'लिह इन् रिलेशनशिपला' मान्यता देणे. या दोन विचारांचा संघर्ष प्रकट केला आहे. पतीकडून चारित्र्यहनन होणाऱ्या स्त्रीने घेतलेला घटस्फोट, विवाह बंधनामुळे स्त्रीच्या वाट्याला येणारे दुःख, स्त्रीपुरुषातील निखळ मैत्री, त्यांच्यातील भावनिक व अनामिक नातेसंबंध, वडील, मुलगा व मुलगी या नात्यांचे कौटुंबिक कलह,

प्रेमभंगामुळे आत्महत्या करणारा प्रियकर, स्त्री-पुरुषातील निर्व्याज मैत्रीचा अभाव, स्त्रीत्वाच्या मर्यादा ओलांडून स्वच्छंदीपणे जगणारी स्त्री अशा प्रकारच्या विषयाची मांडणी केली आहे.

सबाने यांच्या कथांतील स्त्रिया सुशिक्षित नोकरदार मध्यमवर्गीय असून त्या स्त्रीत्वाच्या पलीकडे जाऊन एक व्यक्ती म्हणून स्वातंत्र्य उपभोगतात. सामाजिक मर्यादांचा विचार न करता पुरुषाशी शुद्ध मैत्री करतात. जसे " इतमाम, प्रतिष्ठा, लोक सारे बाजूला ठेवून आपल्याच गावात आपल्याच चौकात चक्क रात्री एक वाजता पानटपरीच्या बाजूला. दहा वर्षात पहिल्यांदाच घडलेली घटना. किती नियम मोडणार आहे?..... का? कोणासाठी ? माझ्याच स्वतःच्या आनंदासाठी!" अशाप्रकारे मित्राबरोबर रात्रीबेरात्री फिरून पुरुषांप्रमाणे स्वतंत्र व स्वच्छंदी जीवनाचा आनंद घेणारी तरुण स्त्री सबाने यांनी साकार केलेली आहे.

• **सुमती वानखेडे** : यांनी 'जाणता अजाणता' या संग्रहातून

स्त्रीपुरुषांचे विवाहपूर्व भावसंबंध, प्रेमसंबंध, मैत्री आणि त्यामुळे स्त्रीजीवनात निर्माण होणारा संघर्ष, पुरुषी अहंकार आणि विवाहित स्त्रीची होणारी मानसिक घालमेल, चारित्र्याच्या संशयामुळे पतीपत्नीच्या नातेसंबंधात निर्माण होणारे ताणतणाव, नवऱ्याकडून होणारा पत्नीचा अपमान व त्रास, स्वतंत्रपणे आपले अस्तित्व टिकवून ठेवणाऱ्या परित्यक्ता स्त्रीचे भावविश्व, विवाहित स्त्रीपुरुषांच्या नात्यात निर्माण होणारा गुंता, विवाहित पुरुष आणि त्याची मैत्रीण यांच्या मैत्रीमुळे त्यांच्या सांसारिक जीवनात पत्नीमुळे निर्माण होणारे संघर्ष, तरुण-तरुणीच्या प्रेमाचा त्रिकोण व प्रेमभंग, असे विविध अनुभव विश्व प्रकट करून लेखिकेने स्त्रीपुरुष नात्यासंबंधी प्रश्नचिन्ह निर्माण केले आहे.

पतीचा अहंभाव आणि स्त्रीच्या मनाची होणारी घुसमट 'सल' या कथेतून सांगितली आहे. कथेतील संकेत व समीक्षा यांचा प्रेमविवाह होतो. तो तिला नोकरी सोडून घर सांभाळायला सांगतो. ती त्याचं म्हणणं मान्य करते. ती एक प्रतिभावान लेखिका असते, पण तो तिला प्रोत्साहन देण्याऐवजी म्हणतो की, " नोकरी तर करीत नाही ना, घरसुद्धा नीट सांभाळणे जमत नाही तुला " त्याच्या या बोलण्याने ती दुखावते.

• **माधुरी आशिरगडे** :- यांनी वैवाहिक रूढी परंपरेमुळे स्त्रीचा

होणारा कोंडमारा, प्रेमभंग आणि पतीपासून दुभंगलेपण आलेल्या परित्यक्ता स्त्रीचे दुःख, कुटुंबवत्सल पुरुष, मानसिक तोल गेलेल्या सासूला सांभाळणारी विधवा सून, प्रेमळ, सुस्वभावी व मानवतावादी विचारांची स्त्री, स्त्रीपुरुषांना एकमेकांचे वाटणारे आकर्षण, अत्याचारीत पीडित तरुणी, स्त्रीपुरुष संबंधांमध्ये गुरुशिष्य, पतीपत्नी सासरासून या नात्यांची गुंतागुंत लेखिकेने उलगडून दाखविला आहे.

शारीरिक आकर्षण असणारा प्रियकर, विवाहानंतरच स्त्रीपुरुषांना एकत्र येण्यास समाजाची मान्यता असणे, यांसारख्या गोष्टींवर लेखिकेने प्रकाश टाकलेला आहे. कुटुंबातील पती व मुलगा यांच्याकडून स्वतःचा

छंद जोपासण्यास तिला मर्यादा पडतात, अशा कौटुंबिक जबाबदाऱ्या पार पाडणाऱ्या स्त्रीचे मनोविश्व 'पराभूत' कथेत प्रकट केलेले आहे. जसे," ज्याच्यासाठी जीव गाहाण ठेवला होता. त्यानं आपला जीव कस्पटासमान जाणला होता. तिची मानसिक उभारी एखादा तगडा बुलंद बुरुज ढासळावा त्यागत ढासळत होती."९ अर्थात आईमुलगा, पतीपत्नी, आईवडील, मुलगामुलगी, वडील आणि त्याची मैत्रीण,अशाप्रकारच्या स्त्रीपुरुष नातेसंबंधात स्त्रीची होणारी मानसिक कोंडी व तिची दमछाक लेखिकेने प्रकट केलेली आहे.

• **सुप्रिया अय्यर:-** यांच्या 'चांदणचुरा' संग्रहात दैनंदिन जीवनात कंटाळलेल्या स्त्रीच्या मनाला चाकोरीबाहेरील विश्व भुरळ घालते व पर्यटन स्थळाच्या निसर्गरम्य वातावरणात ती रमून जाते. समजस व प्रेमळ पतीपत्नीच्या भावसंबंधांचे दर्शनही घडते. एखाद्या विवाहित स्त्रीला आईशिवाय नातेसंबंधातील कोणीही मायेच्या भावनेने पाहत नाही. हुशार व कला गुण असलेल्या तरुणीला कोणी समजून घेत नाही,की तिचे कौतुकही कोणी करत नाही. आई,वडील भाऊ व मैत्रीणी यांच्यापासून बेदखल झाल्याची भावना तिच्या मनात निर्माण होते. तिचा जीव घुसमटतो आणि एका श्रीमंत दोन मुलांचा बाप असलेल्या विवाहित पुरुषांच्या प्रेमात ती पडते. निराशेच्या वाटेवर कोणीतरी आपल्या भावना समजून घेणारा भेटला,असं तिला वाटतं, परंतु कथेचा शेवट कारुण्यपूर्ण करताना लेखिका लिहितात की, " तिच्या या उंचपुऱ्या सशक्त देहाने मृत्यूशी तीन दिवस दिलेली निकराची झुंज, आणि शेवटी... कानात अजूनही तिची वाक्ये घोळतात.मी एक दिवशी मरून जाणार आहे."१० संवेदनशील व तरल मनाची भावनाप्रधान असलेली तरुणी आपल्या माणसांकडून होणाऱ्या उपेक्षेमुळे नैराश्याच्या पोटी स्वतःचे जीवन संपवते.

• **सीमा साखरे** यांच्या 'चार भिंतीच्या आत' या संग्रहातून कुटुंबव्यवस्था, सामाजिक मूल्ये,स्त्रियांमधील स्त्रीत्वाचा वेध घेणारा आणि स्त्रीपुरुष संबंधांवर प्रकाश टाकणारा भावानुभाव त्यांनी प्रकट केलेला आहे. सभोवतीच्या समाजजीवनातील स्त्रीचे व स्त्रीबाबत घडलेल्या घटनांचे त्यांनी स्त्रीवादी दृष्टिकोनातून कथांची रचना केलेली आहे. त्यांच्याच शब्दात सांगायचे झाले तर त्या म्हणतात की, " 'घालमेल' सारखी कथा खूप जवळून अनुभवली आणि म्हणून वाचकांच्या मनातही घालमेल निर्माण होईल इतकी मी साकार करू शकले. 'झोपाळा'यासारख्या कथेत एखाद्या पुरुषाने आपले सारे जीवन आपल्या पत्नीच्या भोवतालीच गुंतवून टाकलेले मला व्यक्त करता आले. 'चार भिंतीच्या आत'सारख्या कथेत ग्रामीण भागातील बंदिस्त स्त्रीच्या मनातील विद्रोह व्यक्त करू शकले."११ अर्थातच अनुभवाभिव्यक्तीची विविधता व त्यातून साकार झालेले स्त्रीजीवन प्रत्ययाला येते.

- **कुमुद मंडलेकर** यांनी 'जाग' कथासंग्रहातून स्त्रीमनाचा अंतर्वेध

घेण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. स्त्री आजही समस्यांच्या चक्रात अडकलेली आहे. तिचे प्रश्न अनंत आहेत. ते प्रश्न समाजासमोर येतात, पण त्याची उत्तरे तिला मिळत नाही, परंतु त्यांच्या कथांतील नायिकांच्या ठिकाणी जागरूकता आहे. स्त्रीमनाला जाण आहे. स्वनिर्णयाचे आत्मभान त्यांच्या ठिकाणी आहे, म्हणून अंगभूत निर्धाराने त्यांच्या कथांतील नायिका जगत आहेत. त्या स्वतःचे अस्तित्व निर्माण करतात. सीबाबत समाजातील सर्वसामान्य प्रत्ययाला येणारे अनुभव त्यांनी टिपले आहेत. त्यामुळे त्यांच्या कथा वस्तुनिष्ठ वाटतात.

- **समारोप**

साठोत्तरी कालखंडातील लेखिका मध्यमवर्गीय सुखवस्तू जीवनाचे अनुभव प्रकट करताना स्त्रीपुरुष नातेसंबंधांच्या पार्श्वभूमीवर कौटुंबिक व सामाजिक जीवनात स्त्रीचीच होणारी घुसमट व उपेक्षा यावर प्रामुख्याने प्रकाश टाकतात. स्त्रीला कुटुंबात जगताना आणि निभावून नेताना स्वतःच्या अस्तित्वाला नेहमीच मुरड घालावी लागते. ज्या स्त्रियांनी तसे न करता एक व्यक्ती म्हणून स्वावलंबी, स्वतंत्र व आत्मनिर्भरतेने जगायचं म्हटलं की, कुटुंब व समाजाच्या ते पचनी पडत नाही, म्हणून त्यांना जीवनामध्ये मोठा संघर्ष करावा लागतो, या संघर्षाचे विविध रूपेही या लेखिकांच्या कथांमधून आपल्याला पाहायला मिळतात.

- **संदर्भ**

1. डॉ. सुरवाडे मनोहर : मराठी ग्रामीण कथा : लेखिकांचे योगदान, स्वरूप प्रकाशन औरंगाबाद, प्र.आ २०१३, पृ. ६
2. म्हात्रे शिल्पा देवराज : सानिया यांच्या साहित्याचा स्त्रीवादी भूमिकेतून अभ्यास, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठाच्या पीएचडी पदवी करीता सादर करण्यात आलेला प्रबंध, मे २००५, पृ. २६५
3. पाटील प्रगती शहाजीराव : मेघना पेठे यांच्या कथा लेखनाचा अभ्यास : शिवाजी विद्यापीठाच्या पदवीपरीक्षेसाठी सादर केलेली प्रबंधिका, शिवाजी विद्यापीठ कोल्हापूर, फेब्रु २००७, पृ. ४६
4. सावजी सौ पूजा मनोज : गौरी देशपांडे यांच्या कथा कादंबऱ्यांची बलस्थाने आणि मर्यादा, संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठाच्या विद्याशाखेतील आचार्य (पी.एच.डी) पदवी करता सादर केलेला शोध प्रबंध, संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठ, अमरावती, २०१४, पृ. ११६

5. वढावकर सविता सुनित : स्त्रियांचे कथालेखन १९७५ ते २००० (कमल देसाई, आशा बगे, गौरी देशपांडे आणि अंबिका सरकार यांच्या विशेष संदर्भात), पुणे विद्यापीठ पीएचडी (मराठी) पदवीसाठी सादर केलेला शोधप्रबंध, पुणे विद्यापीठ मराठी विभाग पुणे, जुलै २००६, पृ.११८
6. तत्रैव : तत्रैव, पृ.२३६
7. सबाने अरुणा : अनुबंध, आकांक्षा प्रकाशन , नागपूर , प्र. आ.२००५, पृ.१२७
8. सुमती वानखेडे : जाणता ---अजाणता, उन्मेष प्रकाशन, पुणे, प्र. आ. २००५, पृ.५५
9. माधुरी अशिरगडे : आईशप्पत, उनि, प्र. आ.२०१३, पृ.१०१
10. सुप्रिया अय्यर : चांदणचुरा, साहित्यप्रसार केंद्र, नागपूर, प्र. आ.२००५, पृ.४८
11. सीमा साखरे : चारभिंतीच्या आत , सीमा प्रकाशन, नागपूर, प्र. आ.२००७, मनोगत, पृ ९